

МАРА БЕЛЧЕВА В ГОДИНИТЕ НА ЕДНО ПРИЯТЕЛСТВО (Непубликувани писма на Мара Белчева до Кирил Христов)

МИЛЕНА КИРОВА

Мара Белчева и Кирил Христов се срещат и опознават в зряла възраст, когато пет житейски десетилетия са натрупали спомени и опит у всеки от тях. Затова срещата им неизбежно носи отпечатъка на сравнението, на съпоставката с миналото, на страха от разочарование, който поддържа известна междуличностна дистанция, но и на надеждата от взаимност. Кореспонденцията между двамата пази атмосферата на едно усилие да се превъзмогне времето, неосъзнатото желание да се преситуира хронологически преживяването назад — в годините, когато то би имало по-голяма непосредственост, динамика и сила. Между редовете се ражда скритата нотка на меланхолия, която пулсира в емоционалния фон на взаимното опознаване. Тя безспорно се чувствава по-явно в писмата на петдесет и четири годишната Мара Белчева, у която самотата и чувството за изоставеност през 20-те години засилват склонността към задълбоченост на преживяването, пораждат усещането за съдбовност на протичащите събития. Меланхоличен трепет ще доловим дори в размишленията, които К. Христов оставя в своя дневник с дата 22 юли 1922 г. „През тия дни на безизходно варварство разведрявам се само от честите си срещи с Мара Белчева. Не мога да си простя, че толкова години съм бягал да се запозная с тая поетка. Каква прелестна душа има тя! Господи, иде ми да викам от радост, че има макар един човек в тоя народ с такава душа!“¹

Припомням си стотиците страници на „Време и съвременници“ — този дневник-гигант в единадесет тома, — и ми се струва, че трудно бихме намерили друг случай, в който нервният, капризен и мнителен К. Христов да запази за по-дълго време непокътнато светло възторжено чувство към жив свой съвременник. И не само това — в редовете, които пресъздават спомена за общите им разходки, срещаме един непознат К. Христов — успокоен, разведрен, пречистен. Често внимателно кореспонденцията между поета и близката му приятелка от тези години Весела Панайотова, запазена в личния архив на твореца (без да ме напуска чувството на не позволено и навярно малко осъдително любопитство), за да оформя един ясен и категоричен извод: Мара Белчева принадлежи към типа жени, с които К. Христов няма сериозни познания в своя житейски път, и към които навярно не е изпитвал дълбок емоционален афинитет. Именно затова срещата с Мара Белчева — още в първите месеци — го поразява нанстина с изненадата на едно откритие, с неизпитаността на едно преживяване, с възможността за духовно пречистяване. Изненадата все пак не е в състояние да редуцира неизменното самочувствие на поета, дори когато то е забулено с воала на спомена: „Ако не бях бягал да се запозная с тази жена, може би между мене и Пенча би била възможна оная велика дружба, която удесеторява за народа значението на един Гьоте и Шилер. . .“ Това размишление не ни поразява. Поразява обаче адекватната нему реакция в писмото на М. Белчева от 28. II. 1923 г. — там тя изказва желание да „поправи“ текста в една от най-известните статии на Пенчо Славейков, за да заличи тъмния облак на враждата между двамата стари противници. Разбира се, антологията излиза през 1923 г. с непроменен текст. В „Българската поезия. Преди и сега“ Пенчо Славейков все така категорично отхвърля творческите усилия на К. Христов, „разпасал нося на народната песен“. „Върховното око на Боян Пеев“ е вдъхвало

¹ К. Христов, Съчинения. Т. 5. Ч. 1, С., 1967.

непреодолим респект, но все пак далеч не е главната причина М. Белчева да не спази едно свое обещание или по-скоро пожелание. Редовете от писмото ще възприемем повече като жест на приятелство и доверие, като знак на близост и уважение и отново — като меланхолен трепет по отминалото време.

Приятелските отношения между М. Белчева и К. Христов са характерна илюстрация на класическия случай за привличане между два полюсно противоположни характера. Срещат се топлина, ласкава женственост с импулсивната агресивност, нагласата към жертвоготовност — с изосрения егоцентризъм, търпеливата деликатност — с болезнената склонност към афективно избухване. Срещат се, без да се сблъскат, без да се взаимоотношават в конфликт или отегчат в безметежна еднородност. И ако някой се оказва податлив към промяна, склонен към повлияване (макар и временно), това е К. Христов — неспокойният, вечно тревожният скитник на 47 години. Откриваме и един голям психолог в лицето на зрялата поетеса. Преди да потърсим неговите измерения в писмата, нека се взрем отново в спомена за онзи юлски разходки от 1922 г., които поставят началото на дълго приятелство. К. Христов е болезнено възбуден от спора си с Ал. Балабанов, постепенно обхванал различни хора, вестници и списания. Това очевидно е била една от основните теми на разговор в дългите летни разходки. Дневникът на поета свидетелства:

„Тя е страшно угнетена от този скандал и когато ѝ казах, че съм решил да застрелям Балабанова, забеляза тихо, без поза:

— Това е по-добре, стколкото да пишеш отговор.

После прибави също тъй тихо:

— Не, не, и туй не заслужава.“

Погледнали обективно отстрани и през времето, не можем да не признаем колко интуитивно проникновение и осъзната правилност има в този така типично женски подход. М. Белчева не противоречи на засегнатия в честолубието си мъж, не се опитва да разколебае неговите решения, да оспори неговите мнения. Тя разбира, че при темперамента на един Кирил Христов всяко противопоставяне ще подестава като искра над барутен погреб и ще го тласне в решително действие. М. Белчева постъпва точно по обратен начин — тя подема мислите на поета, извежда ги до техния логичен завършек и ги превръща в съждение. С това афектът е катализиран — на думи — до възможния му експресивен завършек, с което неговата потенциална практическа енергия рязко намалява. Оттук до тоталното отхвърляне на всяко възможно разрушително действие остава само крачка. При това К. Христов запазва чувството, че сам е взел решение, че сам е намерил верния път. Впрочем ето и края на случката: „Най-ненадейно не издържах: написах отговор. Прочетох ѝ го. Тя нищо не каза, но аз разбрах по погледа ѝ, че би предпочела да занаяз благородно мълчание, макар какъвто ще да бъде отговорът ми. Накъсах го. Тя кимна усмихнато с глава.“

Тази мъничка драма на литературните прави, в която е въвличена и Мара Белчева, е най-интересна с това, че ни разкрива образа на една жена, превърнала дарбата да умиротворява, да вдъхва спокойствие и увереност в свое призвание. Не става въпрос само за вродена склонност на темперамента, за характерологична нагласа, но преди всичко за един дълъг процес на съзнателно самоизграждане и самоусъвършенствуване в доброволно избрана посока. Да бъде подкрепа на хората, които обича, да им вдъхва сили и вяра за Мара Белчева е въпрос на нравствен избор, на житейска позиция. И на още нещо, което ще я сроди типологически с Петко Тодоров, Пенчо Славейков и дори Стоян Михайловски. Стремещт към самоутвърждаване чрез нравствен избор, необходимостта от признание и преди всичко духовна атмосфера на времето, в което тя изгражда своя характер — последното десетилетие на XIX и началото на XX век. Нравственият максимализъм на Шопенхауер и Ницше във философията, на Ибсен в литературата завладява и българската интелигенция. Житейският императив на Ибсеновия герой Бранд „Бъди докрай какъвто си!“ обобщава усиления на едно поколение творци, за които духовният самоизраз става първостепенна психична потребност. Но девизът на Бранд, Заратустра и още много герои на епохата е само резултат от сложен и дълъг процес на индивидуално осъзнаване. За да бъдеш „докрай какъвто си“, трябва да бъдеш някакъв, т. е. в психологически превод би означавало да изградиш най-напред своята личност, да я моделираш волево и целенасочено, да сътвориш себе си отново. Това всеки прави безспорно в съответствие със своите наклонности, способности и темперамент. Кроткият, меланхоличен и много амбициозен Петко Тодоров остава в историята на националния характер като възпящение на мечтателен аристократизъм, на абстрахирана от житейската прагматика

самовглъбеност; мощният, агресивен темперамент на Ст. Михайловски извайва от поета съдия на епохата и нейните нрави, Ювенал на следосвобожденска България; Пенчо Славейков ще потиска понякога големия интелектуално-емоционален комплекс, който сам нарича „баща ми в мен“, за да остави на поколенията един величествен образ като пророк на индивидуализма. Дълго би могла да продължи типологията — с А. Страшимиров и Яворов, с Ал. Константинов и д-р Кръстев, — защото тя изразява един важен мирогледен етап в постъпателното развитие на българската интелигенция (за щастие непрескочен от прословутия процес на забавено-ускорено развитие).

Но да се върнем към Мара Белчева. Самовглъбената, деликатна жена, обединила духовно наследство от два интересни рода — севлиевски и търповски, — избира призванието на миротворка, на житейска спътница и духовна опора. Не защото няма сили да устои на житейската битка сама, не защото не ѝ достига воля и сила за борба (тях тя подчертано доказва в преломни моменти от своя живот), а защото вииква дълбоко в наследените наклонности и способности и с решителност прави нравствения си избор, с удивителна упоритост отстоява своето намерено призвание, остава докрай такава, каквато е избрала да бъде. Нейната роля е една от най-трудните в епохата на утвърждаващ се индивидуализъм като черта в националния характер. Тя изисква повече нравствена сила и повече воля от набрзо моделираната виталност на К. Христов или дори от светата отдалеченост на П. Тодоров. Пенчо Славейков, П. Тодоров, Яворов умират рано. Ст. Михайловски се пречупва под непосилната тежест на избраното призвание. У К. Христов виталността от 90-те години постепенно се трансформира в болезнен егоцентризм. Но М. Белчева устоява цели 70 години. При това последните четири десетилетия, истинските години на призвание, са изживени в няколко съвършено различни периода от историческото развитие на българската интелигенция. Идва момент, когато епохата подминава онази авангардна доскоро необходимост да се търсят дълготрайни измерения на духовно призвание. Големите въини на нравствения избор отдавна са мъртви. Но за Мара Белчева призванието вече се е превърнало в неотделима черта на личността, в начин за съществуване — така както вглъбеността и рефлексията са останали доминираща черта у нейния севлиевски дядо Х. Ангел, неуспелия да се замонаши над Божи гроб дякон, умрял, затворен в себе си и в малката синя къщица. И се получава неизбежният дисонанс с времето, което подминава непокорната поетеса с една, после с две, после с много крачки. Когато вълната на мирогледния носенизм се отлива, дистанцията оголва психологическа неадекватност в поведението на тези, които не са пожелали да преминат моста към новото.

Именно това изоставане, нарушената личностна адаптивност Б. Пенев — сам с вродена нагласа към артистични превъзлечения — ще определи като фалш и догматична настроеност в характера на Мара Белчева. В дневника си той няма да намери да поетесата и жената нито една хубава дума — неблагоприятност, скривана в живота, но дълбоко почувствувана и разбираана от Мара Белчева. „Една особена склонност у тази жена към догматичност... Не ми харесва този фалш, този ницшеански език и ницшеанска мисъл (подражание). В писмата, в стихотворенията. Освен това не ми харесва и идолопоклонското преклонение пред Пенча. Нямах ли нещо свое да каже.“ Малко по-късно и Вл. Василев ще напише: „Тя е цяла в проекцията на Пенчо Славейков.“ Обективността на започнатия психологически анализ изисква да помислим върху спецификата на това „идолопоклонство“, превърнало се за много поколения читатели и критици в характерологичен белег за поетесата и човека Мара Белчева. Веднага ще посоча, че то няма доприрни точки с измеренията на един догматичен култ към определена, строго фиксирана личност или, с други думи, то не е първопричина за психични процеси, а техен закономерен резултат. Неизменното почитание, което М. Белчева засвидетелства на Пенчо Славейков до края на своя живот, е важна, същностна част от онази нравствена позиция-призвание, за която вече говорихме. То е задължителна необходимост в цялостта на вече направения избор. При това посоката му далеч не е толкова строго фиксирана. Принципно същия модел на отношение „отдолу нагоре“, съзнателно избран и активно поддържан, срещаме и в писмата на М. Белчева до К. Христов, до П. Тодоров и в редовете, оставени за вече покойния Яворов. Следователно въпросът опира не до „култ“ към определена личност, а до дълбок характерологичен афинитет към един тип светоотношение, към един мирогледен етап в развитието на българската интелигенция. Липсата на драматично развитие във веднъж фиксираната духовна позиция създава впечатление за вкаменялост, неадаптивност и става прицелна точка на недоброжелателни мнения. Ала нежеланият за развитие и приспособяване у М. Белчева не е резултат от догматична склонност на интелекта, а окончателният ефект от една изключо-

чителна упоритост в нравствения избор, която носи много от духа и миогрогледа на възрожденската ни епоха. В този смисъл характерът на Мара Белчева — въпреки виенското образование, въпреки „нишеанската мисъл“ — е подчертано, дори традиционно български. Негово ядро е онзи непробиваема упоритост, която спасява „твърдглавия“ българин от усилията на петстотингодишна асимилация.

Преклонението пред Пенчо Славейков и всички останали от кръга „Мисъл“ за М. Белчева има и подчертано емотивна основа. То изразява не само отношение на интелекта и нравствеността, но и една болезнена носталгия по изгубеното щастие, въплътено в почти идеален модел на самоизразяване според направения избор. И по-късно М. Белчева ще опита да пресъздаде измеренията на този модел във формите на сърдечно приятелство. Причината за неуспех ѝ не е само в мъжете, недостигнали духовната висота на Пенчо Славейков. Причината е и в отминаващата епоха, в невъзможността да бъдат задържани и съхранени онези условия, които са били ежедневие на авангардното съзнание в началото на века. От дълбочината на преживяванията си изтъква М. Белчева следните думи на съкровено признание, така редки в устата и под перото ѝ: „Понякога ме обхваща безумен копнеж за старите вечери около синята лампа, когато като на пранос отварях ушите на душата си да ловя Вашите² и Пенчови слова. Как бивахме далеч тогава ний от околния филистерски свят / Нима той може да досегне днес духът на обичайния ни майстор. / А днес, ах, днес, като във Вашия рай, ме заобикалят морни, истерични, поидиотели, изхвърлени от живота като изцедени лимони жени, мъже, прибрали тука да им вливат отново сок за зимния сезон.“

От същия период (11. I. 1915 г.), отново из кореспонденцията с П. Тодоров, ще срещем друго характерно признание: „Вода вече живота за носа и обичам смъртта.“ Въпреки категоричния тон на словесната форма то в никакъв случай не изразява действително нравствено вкостеняване. От него лъха все същата носталгична болка и едновременно с това — дълбока непримиреност, неутолим копнеж по живота. Неволно си спомняме Ралица на Пенчо Славейков — „непримирена, с несломено сърце“.

Около едно десетилетие по-късно, в кореспонденцията с К. Христов, виждаме М. Белчева непроменена, запазила в светоусещането и поведението си принципно непокаяният веднъж изградения личностен модел. От писмата ѝ струи топлата, примамаваща ласкавост, готовност за преклонение пред „далечния отшелник-гигант“. Ако се вземат по-внимателно в тях, ще различим нюансирани степени на една сложна, емоционално многобагрена психологическа игра. С убеденост пиша игра, защото съзирам принципа разлика в отношението на М. Белчева към К. Христов и към П. Тодоров например. В първия случай откриваме елементи на целенасочен стремеж към утвърждаване на едно отвоювано приятелство, към закрепване на един творчески съюз, към спечелване на един много различен по характер и темперамент човек. Във втория стабилна основа на междуличностни взаимоотношения е чувството за априорна нравствена и миогледна обвързаност, за надличностно „братство на духа“, неразкъсваемо сплетено чрез общи спомени и близки хора. М. Белчева добре познава характера и емоционалната нагласа на К. Христов. В писмата си тя не пропуска да подчертае високото мнение, което има за поета и приятеля. Неговото внимание носи успокоение и бодрост („Вашата мила вест разся ведната нависналият тъмен облак. Сега е ясно в душата ми.“); словото му е предпочитано и обичано („...от край време Вас по обичам да слушам“). В стремежа към категоричен израз на своята приятелска добронамереност М. Белчева съзнателно удължава дистанцията между себе си и своя далечен „събеседник“. В един случай тя с благоговение моли за съвет и мнение: „Не съм писала такава (мистична балада — б. м., М. К.) други път и моля добрия си майстор да я прочете пръв и да ми каже грешките ѝ, за да мога и други да напиша по-добре“, в друг — полюсно противопоставя своите творчески способности на голямото поетическо майсторство, което притежава К. Христов: „...Виен се издигате на такива висини, на каквито ний смъртните не можем.“ Чегящият днес се подлъгва да помисли, че тази страстна борба за приятелство е родена от слабост, че нейна емоционална основа е необходимостта от помощ, от духовна подкрепа. В действителност тя изразява дълбока, същностна необходимост от общуване, продължително потискана у М. Белчева през втората половина на живота ѝ. Проблем за поетесата е било не как да спечели едно приятелство, а когато да сметне достоен за него. Нейната пасивност към

² Из писмо на М. Белчева до П. Тодоров с дата 19. XI (ноември 1914 г.), изпратено от саниаториум в Германия. — ЦДИА, ф. 126, оп. 1, а. е. 160.

социално общуване след смъртта на Пенчо Славейков е породена не от субективно нежелание за контакти, не от вродена нагласа към духовна самозолция, а от едно драматично разминаване между емоционално-интелектуалните позиции, които е възприела като светогледен модел, и атмосферата на новото време, нравствеността на новите хора. Потиснатата способност за социална адаптивност у М. Белчева е вторично, мирогледно придобита. Тя не е свързана с особености на темперамента и на типа висша първа дейност. Писмата разкриват подчертана динамика в протичането на психични процеси, изострена (макар и потискана) реактивност, бързо движение на мисълта и сангвинична склонност към рязко прехвърляне на вниманието от тема на тема, от обект на обект. Една от най-характерните особености, които притежава стилът на М. Белчева в кореспонденцията ѝ с К. Христов, е неговият стремеж да бъде разговорен, непрестанно да търси пътища към мисълта и преживяването у събеседника. Не възвишените словесни форми са истински израз на този стремеж, а дълбокият емоционален подтекст на думите, които се стремят да увлекат със себе си мисълта и чувствата на К. Христов, да ги приобщят към духовния свят на своята авторка. Често потребността от общуване, жаждата за приятелство изпуска дискретната дълбочина на подтекста и превзема смисловата фактура: „Връщам се пак в Цанкория. Искате ли: да ме последвате по пътя? Ние сме само две жени. . . . Ето ни по пътя към Мусала. Обръщам се, но Вас Ви няма. Или?“ И все пак М. Белчева винаги запазва в приятелството си с К. Христов едно последно звено на дистанция, една несъзнателна предохранителна мярка, която ѝ диктува силното чувство за лично достойнство, вродено у нея. В своя дневник К. Христов ще вложи в устата на достойната си приятелка думи, изречени на „ти“, като с това ще разкрие по-скоро черти от собствения си характер, отколкото характерните измерения на една психологическа истина. В действителност М. Белчева никога не променя обръщението на „Ви“, написано с главна буква, емоционално акцентувано като проява на уважение, но и на непреодолимо чувство за отлика, за дистанция между два свята, които са се докоснали, но са останали различни, затворени в себе си. Истината изисква да припомним, че по този начин са написани и всичките ѝ писма до П. Тодоров, което от своя страна само говори за особености на характера, възпитанието, епохата. Но формалната строгост на обръщението към П. Тодоров (особено през последните години от живота му) изцяло се компенсира от изрази като: „братко“, „милият приятелю“, „милият приятелю, брате“, срещу които стои неизменното „драги поете“.

Силната жажда за близко духовно присъствие, стремежът към взаимност и приятелство, които разкрива кореспонденцията на М. Белчева с К. Христов, могат да бъдат разбрани единствено в психологическия контекст на времето, когато е създавана тя. 20-те години са тежък период в живота на М. Белчева. Преходът между петото и шестото десетилетие, незабравеното минало, неясното бъдеще вдясат смут и колебания в крехкото ѝ психично равновесие. „Зима ужасна е свила в моето гнездо, аз бродя и сякаш все на едно място стоя. . .“; „Нищо от никого не очаквам вече. . .“; „Всичко е било измама, само измама.“ Тези редове на болка и отчаяние тя ще сподели с К. Христов. А пред себе си ще бъде още по-откровена: „Защо се зарових жива, не знам! И кой ли ръка ще ме отрови.“, „Иска ми се да има някой да ме обича като себе си.“³ Спохождат я често мисли за Италия: „В тая страна съм най-много обичала, копняла и страдала. Там зарових обичта си. Кой може да знае, освен бог, какво прекарах в тая красива страна.“⁴ Във въображението ѝ топлата ласкава страна става символ на любовта и щастие. М. Белчева ще мечтае да намери пари и да замине натам — на поклонение по светите места на своите чувства. Измъчват я самата, неудовлетвореност, липса на топлина и семейна обич. За кой ли път си спомня „своите мъртъвци — струва ѝ се, че с всеки от тях е изчезнал завинаги лъч светлина от живота ѝ. Тежка меланхолия в черни моменти, апатия към света, забравил сякаш за нея, двулики приятелства, болезнено преживени пренебрежения застрашават подробената ѝ нервна устойчивост и подлагат на непрекъснати изпитания отвоюваното с години мирогледно равновесие. Към тях се прибавят болести, предразположеност към тежки и продължителни настинки — още един вид домашен затвор. Удивително е, че М. Белчева никъде, нито в писмата, нито в лични бележки няма да заговори подробно за своите болести, няма да ги опише, няма да се оплаче. Само веднъж тъжно ще забележи пред К. Христов: „Здравословното ми състояние ме прави мрачна“, друг път ще възкликне страстно в дневника:

³ Личен дневник. — ЦДИА, ф. 124, оп. 1, а. е. 2.

⁴ Пак там.

„Стига ми вече тоя затвор, о боже!“ Появява се и едно драматично разминаване между субективно светуещане и обективна реалност. През 20-те години поетесата се чувствава все още много живяна, все още изпълнена със сили, все още жадна за щастие и живот. Способността да дарява нежност и топлина, да обича и да бъде обичана преизпълва сърцето ѝ. Но възрастна говори друго. Тя предупреждава за тишина и смиреност, предразполага към благочестие, изисква покорност. Една сутрин Мара Белчева, току-що оздравяла след поредната „инфлуенца“, ще запише в дневника си: „А вместо да старея, аз все по-млада се усещам. Защо за хората съм вече стара?“ Как да бъде намерено равновесие между смущаващата сила на жизнени сокове и патриархалното възпитание, между жаждата за взаимност и аристократичната самовглъбеност? Как да остане вярна на себе си, когато две противоречиви сили разпъват душата ѝ? Ала усетът за постигане на равновесие е генетична особеност в личността на Мара Белчева. Наследила го и чрез двата рода, от които произлизат родителите ѝ, проговоренията не добиват за нея трагичен оттенък. Едно философско учение, една нова нравственост ѝ дават възможност да укрепи заплашения личностен интегритет. Философът с „глава на флорентински Омир“⁵, учителят Дънов е създал секта сякаш точно за изплашените, отчуждени и самотни хора. Той им предлага това, което сами не успяват да постигнат в живота: близостта на други изплашени и самотни хора, чувството за взаимна обвързаност чрез скрижалите на един надличностен, регламентиран морал. Х. Ангел Иванов, дядото на М. Белчева, с когото тя сама признава, че я свързва „здрава невидима нишка“, в годините на самота и неудовлетвореност потърсва път чрез самораздаване — приобщаване към голямото дело за всенародна просвета. Той изгубва имането си, но спечелва духовно равновесие, чувство за приобщеност към род и народ, спокойствието на една нравствено регламентирана принадлежност към мирогледния колективизъм на времето си. Седем десетилетия по-късно у неговата внучка изявява принципно същата необходимост, достига повърхността на съзнанието неумолимата потребност от себераздаване чрез надличностна приобщеност, от общуване чрез формите на колективистичен морал. Притегателната сила на дъновизма иде за М. Белчева и от друга страна: това учение издига в култ не само светлината на слънцето, но и любовта между хората, като отрича нейната обивка от груба сетивност, обгръщайки я в ореол от мистично пречистена нравственост. Когато добре опознаем противоречията, завладели мислите и чувствата на М. Белчева през 20-те години, когато съпреживеем кризата на една усамотена в достойнство жена, пред която всекидневно изчезват следите на радости и успехи, трябва да разберем дори упоенето, с което повтаря думите на своя „Учител“: „Отваряйте прозорците на вашата душа. Пръскайте любов. Пред нищо се не спирайте. Обществено мнение ще бъде първата голяма вълна. „Доказател, че има бог“ — втората. Промъквайте се през вълните.“⁶ Наистина, понякога я обхващат съмнения — „че много бавно вниквам в тайните на божнето учение, че още не мога да се олющя от моето аз и да заобичам всичко окръжащо ме“⁷. Възпитано в принципите на възрожденски рационализъм, изграждано чрез стремежа към интелектуално самопознание, съзнанието на М. Белчева в действителност никога не пригваря напълно очи, заслепено от риторичната илюминация, която дъновизмът устройва пред душите на посетените. Само няколко години по-късно мъглата на мистично очарование се разсейва. Но ученето вече е изиграло своята роля. В дните, когато всички въпроси са били мъчни и всички проблеми — неразрешими, то е станало убежище, в което „веднъж през прага, чувствавам всички най-мъчни въпроси разрешени“⁸. Със своите предимства и недостатъци дъновизмът през 20-те години се оказва за М. Белчева спасителен пояс, който ѝ помага да преплува бездната от разрушителни центробежни сили. След него бавно идват години на успокоение — отмерените, безбурни години на късната есен.

В писмата, изпратени до К. Христов, можем да отделим и анализираме още една страна от личността на Мара Белчева: начина, по който тя възприема проблемите на своята културна среда. Стремещът към емоционална и нравствена дистанцираност, към необвързаност с интригите на деня разкрива ефекта на култивирана социална деликатност, на усъвършенствувано умение за самовглъбена извисеност. Той представлява резултат на едно продължително самовъзпитание, съчетано с вродено чувство за такт и уравновесеност. В действителност Мара Белчева следи много живо,

⁵ Спомени за Дънов. — ЦДИА, ф. 124, оп. 1, а. е. 45.

⁶ Пак там.

⁷ Личен дневник.

⁸ Спомени за Дънов.

с интерес и с изострена наблюдателност развитието на литературните и междуличностните отношения сред столичната интелигенция. По всички въпроси тя има собствено мнение, което обаче избягва да изрази в писмо или разговор. Рядко сред редовете ще избликне потискана прония, възмущение, несъгласие — по принцип само в онези случаи, когато посоката на отрицание съвпада с възгледите на нейния събеседник. Поетесата чувствава и преживява дълбоко всяка недоброжелателност, всяко пренебрежение или унижение. Боли я от старателно скриваното неуважение на Боян Пенев, от емоционалната дистанцираност на Дора Габе, от интригите в театъра и Министерството, от лошия сезон, който избират за премиера на нейния превод на „Потъналата камбана“, от дълго забравяните награди, от лицемерните приятелства. Нищо обаче не я засяга така дълбоко, както унищожителната рецензия на Вл. Василев за първата ѝ книга „На прага стъпки“. Безкомпромисната категоричност на оценките я стъпнисва — тя сякаш идва от друг свят, така различен от света на уравновесена деликатност, който тя си е изградила. Вл. Василев отхвърля не просто стила, художествената образност, стилизираното светоусещане в стихосбирката. Това, което задълго ще разруши духовното равновесие у поетесата, е жестокият удар върху целия онези модел на светоусещане и поведение, който е най-голямото ѝ богатство и гордост, единствена утеха в дните на самота, смисъл и цел на нейния духовен живот.

Накрая не бих искала да отмина една интересна и характерна особеност на писмата. Те разкриват дълбок, богато нюансиран, вроден, но и съзнателно доразвиван усет към писменото слово. Очевидни са дори неговите графични измерения. В съответствие с мястото на дадена буква и дори с нейния смислов акцент Мара Белчева притежава два, дори три индивидуални варианта на графично изображение. Когато е вмъкнат текст на чужд език, в него по начина на изписване се различават и всички онези букви от българската и от латинската азбука, чието ръкописно изображение по принцип съвпада. Големината на главните букви е чувствително редуцирана. Много от тях скромно се стараят да наподобят малките си събратя, да скрият приоритета на своята водеща позиция. Украшения и завъртулки няма. Почеркът е обработен, едър и удивително постоянен дори в богатата инвариантност при изобразяване на отделни букви и елементи.

Кореспонденцията на М. Белчева до К. Христов е запазена в личния архив на поета (ЦДИА, ф. 131, оп. 1, а. е. 405). Писмата са изпращани през периода X. 1922 г.—IX. 1928 г. Първите три са адресирани до К. Христов в Йена, а другите три — в Лайпциг. Самият К. Христов заминува за Германия на лечение и почивка в началото на септември 1922 г. — няколко месеца след запознанството си с Мара Белчева.

1.

21. X. 1922

Вашата мила вест разся веднага нависналият тъмен облак. Сега е ясно в душата ми. Вие сте доволни. Болестите една по друга се разбягали. Неприятностите от пътя на миналото не са вече освен материал за духовния път на бъдещето. Какво друго мога да Ви пожелая, освен да Ви чувам все така бодрни и работоспособни. Огидохте ли в санаториум? Какво завършихте, какво почнахте? Кажете по-скоро, че аз закъснях поради болести, поради остановявания текста на Камбаната¹ — някак други поправки — усердно посещения на сътките² и пр. Дори с другарки не съм се още виждала.

Приятели [Wuasin] е от 2 седмици тук; и той, и аз сме много промечени. Като на съм се виждаме. Като Ви сравнявах с d'Annunzio, той намери Вашия образ по-благороден, без да попита кой сте Вие. — В Чамкория не бях никак доволна и нищо не можах да работя, защото под и във мен плетеше по едно дете ден и нощ. Четох само Пенча. Приготвих Антологията³ почти, но като дойдох тука, съобщих ми протеста на Рача Сл[авейков], да не се дава тя на мен, а на някое компетентно лице. Види се, че е подсторен от приятелката си г-жа Карав[елова] и пр. ней подобни.

¹ Става въпрос за превода на „Потъналата камбана“ от Герхард Хауптман, който М. Белчева изготвя за Народния театър.

² Предварително разучаване на ролите без сценична игра, на което е присъствувал и авторът (преводачът).

³ Пенчо Славейков. Избрани съчинения. Нареди Мара Белчева. С., 1923.

Боян ми каза, че М-то⁴ трябвало да отпусне една сума и за фонда на Певча, та затова чакаха М[ини-
с]търа,⁵ който днес пристигна. С Бояна се срещам, но с Дора още не. Видях Вл. Василев, той ме
пита дали сте заминали. Колкото за четиристишието, нямамо съмнение (като казах, че било за
Душ.⁶), защото сте споменали „златни рога“. Но той изглежда, че не Ви е сърдит. Тия дни ще има
критика от него за мен, тъй че говорете се да я четете⁷. — Връщам се пак в Чамкория. Искате ли
да ме последвагe тоя път? Ние сме само две жени (другата е млада живописка), часът е 11 признос.
Дъжда престана да вали, небето се изясни. Грабваме раниците и с 1/2 свещ и една кутия кибрит
ето ни по пътя към Мусала. Обръщам се, но Вас Ви няма. Или? Вървим. Псета ни ляат. Караул
ни спира. Ние пак вървим. Не ни е страх от глигани (с които ни заплашваха и г-жа Чом[акова]
Петрова, и хазайката). А прогос с първата се среща често, тя е много мила действително и с
pité⁸ говори за Вас. Не ни е страх от мечки. С нас е Бог. И песни му поем да го славим. Свещта е
вече отдавна изгасена, но ние виждаме и в мрака. Инак щяхме и днес да се търкаляме в пропастта.
Влагата само прониква през дрехите до кожа и след два часа скитание ето ни пред един грамаден
огън. Накладен от куцовласи? — Бежанци или от разбойници? В миг силуета на едно муле пред
тоя огън ни успокои. Ала зад него качулат мъж говори с други. — Враг или приятел? Питам аз
със силен глас. Нищо. Мълчанието става все по-обезпокоително. — Хей, виждете ли там? —
викам що ме глас държи (уж някой идат). Чакаме. Най-сетне, каквото ще да става, отиваме при
огъня. И какво да видя? Другата качулка била на жена, до нея 15 год. момче (за боровинки биле).
Смях. Викам другарката. Ние вече се шегуваме, разпитваме се. Но като узнаха, че ние отиваме
току-така на Мусала за изгрев слънце, поглежда ли ни вече някой? Зега ни за вещици (чунки не
смет) и гуйто. Че бонбони им даваме и бисквити, и фрукти — все. Само мулето яде и се облизва,
те свили ръце, не искат. Тръгваме най-сетне сухи, но след малко пак влагата ни пронизва. Пред
нас забързала реката. Как минахме гнилия дирек над нея, и днес чудеса стават. И пак нагоре,
в тъмата пак през мочурляк, непроходими горички, най-сетне в правия път. Тревниците вече вко-
ченяасали — пътя твърд. Мокрите поли замръзнали ни шибат като волска кожа. От двете страни
на полусветналите склонове налягали сякаш биволи-стада и ето среща — черна ръка се метна през
високият склон, хванала грамадна звезда, която след минута се превърна в четири златни сърпа
върх бледото лице на луната. Мусала мята презглава разноцветни завивки, като че иска още да
спи. Но младата зора му дръпва юргана и той, обагрен, се насреща й усмихна. Околните скали
проблясват сребрени и златни с пурпурни вуали и ние на връх Мусала застанали, две женски
статуи в омая. Какви не образи, видения през тия часове на утринна молитва. За тях друг път.
За сега нали стига толкоз, д[ок]то[ра] ми е забранил много да говоря. Пък и от край време
Вас по обичам да слушам. И Вие нали имате много да ми казвате, както и аз Вам? Елате ми, драгий
поете, по-скоро на гости в ози вълшебен кът, дето се вслушвам.

С най-сърдечни привети.

МВ

2.

София, 11. XI. 1922

Драгий ми поете,

Ето, вижте, четете, удобрявайте, отрицавайте, ако не е верно, че Вие сте напълно споделяли
тия редове в Златорог⁹ за мене. Вл. Василев сам ми каза това, като отидох да си оттегля Камба-
ната, от която искам да печата нещо. Не ми я даде и му се искаше да си останя пак приятели. Но...
аз вече се отричам от всяка поезия. Досмеша ме само като след изхвърлянето на класицизма

⁴ Министерството на просвещението.

⁵ Министър на просвещението по онова време е бил Ст. Омарчевски.

⁶ Навярно се е отнасяло за Душечка (псевдоним на Н. Лилиев), който публикува стихотворение в „Златорог“ — оттам и алюзията за „златни рога“.

⁷ Това е известната рецензия на Вл. Василев за стихосбирката „На прага стъпки“, излязла в кн. 7—8 на сп. „Златорог“ от 1922 г. В нея критикът категорично отрича наличието на самостоятелност и оригиналност в творчеството на М. Белчева. Поетесата много тежко преживява несправедливата критика, идеща от „приятел“, както ще стане въпрос и по-нататък.

⁸ Почитание (фр.).

⁹ Споменатата рецензия на Вл. Василев.

потъпка „Сън за щастие“ със Лилиева и Дебелянова. Какво да мисля за себе си, вече не знам. Довчера чувах Пенча: „Тебе по-нататък, след мене ще те разберат.“ Чувам го за дълбина, за непосредственост да ми говори. Слушам и други, трети. Вашите бяха ми също досага в паметта. Значи не било вярно, че Вие сте се просълзили при тяхното четение? Кой знай под кое впечатление, дали на знойните юнски дни, дали на някой глас, на някоя очи? Всичко е било измама, самоизмама! — Вие помните ли още, че бях натоварена, може по Ваша препоръка — с една П[енчова] Антология: като се върнах от Ч[амкория] научих, че Рачо Сл. подал заявление в М[инистерство]то да се даде на едно компетентно лице от Комисията, за да остане сумата за Пенчова фонд. Боян и Владо се отказват в моя полза, но М[инистерство]то още няма техния отговор. Аз също се отказвам и все пак вчера написах това като приложение към първите спомени. Вие на мнение ли сте още да придружавате антологията? Ако ме помните още, моля отговорете ми веднага и ми препратете това, ако го удобрявате. Аз съм доста смутена, право да си кажа и не зная с минало или с бъдеще да се крепя.

Стискам Ви ръката.

М. Белчева

3.

С-я, 21. XII. 1922

Ах, иху! Майстор, chef-d'oeuvres'ите какво започнаха да никнат като звезди из мрака? Едва зърнала една, ето втора, трета блеснала на свода. Как им се радвам аз, Вие знаете това, зато ми ги показвате, нали? Да можах само да отгатна съдържанието на това звездобоец! Дали другите ще ги ценят или не, доста, че Вие се издигате на такива висини, на каквито ний смъртните не можем.

Добре, че Вие сте на тишина. Че ние тук сами не смогаме вече да се чуем. Зима ужасна е свила в моето гнездо, аз бродя и сякаш все на едно място стоя. Хала и снежинки ми очи затварят, и уста. Не ми се сърдете, че мълча. Перо не вхамам вече знайте от кога? Па и нявга хванала ли го, знам едно, че с него името си нигде вече няма да подписвам. Ах, хубаво не щях аз преди смъртта си да излизам на свят, що ми трябваше да се резеля. Ако и същевременно да излезе в Листопад една много похвална критика от Вл. Минев за мене, кръвта ми отрови Вл. В[асилев] със своето жило. Не че не съм спокойна вече, не, но една апатия ме обзела, като след голяма скръб и всичко вече ми е безразлично. Викате ме в Германия. Колко сте мили, дете все още си спомняте за мен, но мислите, че имам енергия да предприема такава пътешествие сред тая зима, с тия нерви? Срещна през ония дни Г-жа П.¹⁰ каза ми, че сте боледували. Как ме наскърби това! Но сега сте съвсем добре, нали? Г-жата скоро щяла да дойде при Вас, как я облажавам, че който има зад гърба си такива ренти, може днес само да вътува. Дано пък ние по звездите пак някой път се срещнем. То беше цявга хубаво, нали? Да можахме пак заедно да чуем звонът на Пот. Камбана. Той вече прозвуча на нашата сцена. На 13 бе премиерата. При пълна зала и при ужасен мраз. Театра сякаш не беше пален. Кашлица отвед разваляше настроението. Втори път имаше 2—3 ложи празни, трети път и няколко места в партера. Нищо. Както винаги има доволни и недоволни. Директора¹¹ едва онзи ден я видя, аз не достоях да чуя мнението му, защото отидох на Андрей Стояновата Бейхенова вечер. Веднаж Дерижан, след като бе чул 1-то действие на репетиция, ми каза пред жена си, че имало много провинциализми като дъте и пр., аз го викнах отън и му казах: — Слушайте, ако не сте доволни, аз се отказвам от бенефиса¹². Той не можеше да се наизвини и ми каза, че се чудял на моята крайна сантименталност. Как не ми се иска никакъв шум около името ми, тъй че ще го (бенефиса) направим безименно. Само артистите ще знаят. Дали ще дотрае 10-то на прем. цени! Актьорите си дадох зор. Особ[ено] Т. Танев, който дава една доста осмислена игра, ако и тук-там да чупи стиховете, заучени още преди мойта сметка, и Марта Попова, която се преобрази. Сейков, ако и не много подвижен, има добра дикция. Дублира го завчера Г. Стоянов, който под-

¹⁰ Весела Панайотова, приятелка на К. Христов.

¹¹ По това време директор на Народния театър е Хр. Цанков-Дерижан.

¹² Представление, за които билети се открива подписка. Сумата, събрана над цените на билетите, остава като помощ за автора или преводача.

скача доста по текста и няма хубава реч. Пастора — Стаматов, Талинска — Магда и вещицата — Гурманова са задоволителни. Петко Атанасов е добър Никелман, дублира го Денизов, по-слабо. Другата Витиха — А. Попова е без всякаква култура. — Сега пристигна от Германия музиката, игра се с друга — руска. А в Немско я играйли без музика? Тук би била, мисля, досадна без такова. И тъй е мъчно смилеама. Хвалят превода, бил ясен и музикален. Аз доста работих още на неясните месга. Завърших със звън и сън. Да има само кой да я отпечати. Искат я много. Дано театра се съгласи. На главната репетиция беше Протич до мене. Той мисли да види някоя пародия и остана доволен, най-вече към превода. Дойде и на премиерата, все още за езика ми говори. И други като Вел. Йорданов¹³, който ми каза, че било цял подвиг да се изнесе на Б[ългария] тая пиеса.

Слънцето-оранж, застанало срещу ми, и две птичница на куминя, сякаш кълват му сърцето. Дано се срещнаг погледите ни в него. Че тъй е пусто да гледаш само тия бели стрехи, които знаеш ли какви сърца покриват. Дора¹⁴ сега е много добра към мене, но няма ни тя, ни аз време да си ходим. Никого почти не виждам. Боян уж много се възмутил от постъпката на В[ладимир] В[асилев] и дойде да ми го каже. Чунки той най-напред не казал същото, когато излязох 2 пъти в Сб[орник] Мис[ъл], а стиховете на Д[ора], които удобрявал, бяха повърнати. Д[ора] сега ми го каза. Но хитра лисица на пазар не излиза. Вика ме сега Борина да му стана сътрудница. Може да му дам ония сонети, които още преработих, но за оригинали, ако имам такива, не обещавам. — Токущо ми предадоха Герм. Хаджилък. Как се радвам, че си освещавате душата при такива поклонения¹⁵. Радват ме и курсовете в Университета. Витай ли още духът на Fichte, Schelling, Hegel? Кажете ми нещо ново, че старото ми додоя. През мъглата проицквам до Вас, като онуй замръзнало слънце, на което гарвани кълват сърцето.

Със здраве. Мара

4.

София, 19. I. 1923

Драгий поете,

От няколко време се чудя защо Ви няма, но днес най-упорито мисълта ми бягаше към Јена, и ето Вашата карта. Радвам й се, ако и да е кратка. Имам 10 м. на разположение, защото лицето, което ще носи писмото, не ми дава повече, пък аз не излизам. От лятос как вадих от езерото Камбаната, прстинах и все не съм добре. Но скоро при Вас да Ви съобщя, че бенефис не ще се състои за мене. Мотивирано е, защото и Кирил Христов искал бенефис за Сирано¹⁶, пък и да нямало подобен прецедент. М-ра бил казал да ми се дадят 10 000 л. Merci. Аз преди обаче да зная с каква сума ще ме облагодетелствуват, подадох заявление, че съм поискала, както и Вие, 25 000, но че М-ра ми е предложил бенеф. представление. М-ра разрешил да се дава и по-голям хонорар от гореопределения, но аз не съм ходила още при директора. Тъй се свърши, както предполагате и Вие. Камбаната се даде в най-лошия сезон при неотоплена згла, само и само да закръпи бюджета на театра. Д[иректор]а освен на ген[ералната] реп[етиция] не е присъствувал на никое друго представление, не зная и М-ра дали я е видял още цяла. Превода, чувам, бил харесвал, но... освен бегла оценка „Превода е добър“ в печата, никой не обели зъб за нея. Аз свикнах, защото имам Пенча, имам Вас пред себе си.

В комисията за прец[енка] на лит. работи от Университета е назначен (защото другите не рачили) знайте ли кой? — Балабания¹⁷. Боян Пенев викаше ония ден: да може някой да пребий това псе! — Но, чуйте сега. М-ра, при когото не бях ходила от как се е върнал от Бразилия, ми каза, че Ви готвят пенсия. На още 3-ма други, та уж и на мене, покрай Вас. За себе си не вър-

¹³ Редактор на сп. „Училищен преглед“ през тези години.

¹⁴ Дора Габе.

¹⁵ К. Христов е обикалял местата, свързани с живота на Гьоте.

¹⁶ К. Христов е превел за Народния театър драмата „Сирано дьо Бержерак“ от Е. Ростан.

¹⁷ М. Белчева споделя отрицателното отношение на Б. Пенев и Вл. Василев към Александър Балабанов. Самият К. Христов е имал бурен конфликт с него непосредствено преди заминаването си за Германия.

вам. Нищо от никого не очаквам вече. Сега отново се залових за Антологията. Здравословно[вното] ми състояние ме прави мрачна. И това ще мине.

Вий как сте? Защо не ми идете вече на гости?

Много сърдечни поздрави
от Мара Белчева

5.

София, 28. II. 23

Драги поете, бих желала да споделям всяка изненада, била скръбна или весела — с Вас, но докато взема перото иде втора, третя и аз не мога да ги побера в пликът и там ги и оставям. Че бомби ли се не хвърляха, министри ли не падаха, театри ли не горяха, премии ли се не раздаваха. Какви ли не дребни, едри като шикалцици. У нас вълненията минават вече кинематографически. И всяко чудо за три дни. Истината някога е влязла на магаре, защото не е днес? Какво ме Балабаниян я носи днес на гръб? Ходих завчера да занеса Антологията (endlich!¹⁸). Знаете колко работа ми отвори тя! Вмestих още сума спомени, сглобявах лирическите от Сън за щ[астие], с ония (и епич.) на Острова, сглобявах и цитираните стр. от К[ървава] П[есен]. Сѣ тъй едвам се отървах. За жалост няма веднага да бъде печатана, а след 2—3 м-ца. Едно че нямало хартия, друго пари. Б. Пенев хвърли вешия си поглед и нагласи прозата сам. Освен няколкото биопр. от Острова влязоха: Нар. песен, Б[ългарската] поезия преди и сега, П. Р. Славейков, Гете и Хайне. Чудя се как да залича това, което е казано за Вас. Има време да ми кажете какво да сторя в случая. Не бих желала в Ант., наредена от мен, да има облак между Вас и Пенча. Ако и да е под върховното око на Б. П. Тъй че научете ме Вие. Или аз просто ще залича неприятното и туй то.

И тука често вали дъжд, само не когато трябваше за театра, тогава само небето можеше да помогне, че земята бе затворила всичките си кракове¹⁹. И кой е сега виновния? Ако и Держжан да си е дал оставката и да е приета вече, няма туй изкупува грехът? Моята Камбана тръгна по провинцията да разгласява глупостта. За нея не ми дадоха нищо освен което знаеете. Министра обеща да уреди тоя въпрос с Г. Манова — сегашния управляющ театра. За по-нататък готвех [професор] Арнаудова. Какво мислите Вие? — Въпросът за пенсията стоял в предверията на Н. Събрание, но кога ще ѝ доде редът! И дотогава нищо не мога да обеща, защото Събранието всеки ден се чака да бъде разтурено. Щом получим такава, ще Ви явя каквото реша. Кажете Вие как сте със здравето сега. Дано е измил дъжда всяко неразположение и Вие пак да се радвате на атлетическите си чувства. Какво пишете сега? Вашата драма²⁰ тук заглъхна. Напразно острия уши да чуя нещо за нея. Вл. Василев бил си дал оставката от Подкомисията, защото не дали награда на Г. Райчева и на Й. Йовкова. Дора е кандидатка на Балабаниян. Министра благоволил да награди Лилиева и т. н.

Аз не работих нищо друго освен поправки на Камб. и Ант. Нямах и никакво настроение. Имала съм била една от най-упоритите инфлуенци. Сега вече ми се върна обонянieto, тъй че отдалеч подушвам хората — тяхното зло и добро. Гласът искам бани. И той е по-добре.

Пишете! Тичам да Ви дойда по-скоро.

Сърдечни поздрави. М. Белчева

Отстрани: Уж Г-жа Панайотова говорила на Министра за бенефисно пр. на Сирано, Дора n'est pas dans son assiette²¹ — но ще говори в неделя за Химните на Каспровича в беседата. Като писа за Антол., Вл. Вас. не спомена само мене. Вие сте един от етапите.

¹⁸ Накрая, най-сетне (нем.).

¹⁹ На 10. II. 1923 г. Народният театър изгара до основи.

²⁰ „Боян Магесника“, за която на 29. I. 1922 г. е уредено бенефисно представление.

²¹ Не се чувства добре (фр., разг.).

София, 27. IX. 28

Драги поете,

Това, което направихте за мене послучай рождения ми ден²², никой друг не можеше го направи. Аз съм дълбоко трогната и не зная как да благодаря за нежната проява на едно такова благородство. Една отдавна нечувана мелодия, ухапнето на есенна роза, разтвори ла слепените с мълчание уста и аз радостно извиквам, добре дошел!

Бях вече свикнала с мисълта, че никой се не радва на моето скромно дело и в мълчаливото равнодушие на катадневността, която прихлупва ниския хоризонт, не проникваше лъч от друго слънце в мене.

И ето Вие там, далечния отшелник-гигант — посегнахте през пространството да погалите прошарената ми глава. С ръка на майка, с ръка на брат ли? Раздрахте мългите и „Словото“, подхванал лъчът, стана отзвук на тая Ви милувка. Чу за мене и хижа, и дворец, тъй че сега и невежите с пръст ме сочат, и ония, които не четат освен вестниците, ме изпращат чак до пътните врата, казвайки на слуги и деца „Знайте ли коя е тя?“ Пазил ме Господ от слава, защото бих се стопила в нея. Ето чародея какво направи с магическото си перо! Но аз и до днес не зная кои песни сте предали на немски? Помня едно време как покойният Б. Пен., Бог да го прости, не рачи да ми каже кои мои стихове са поместили в едно чехско списание. Той не обичаше да се говори за мене. — Стига. Сега Вие ми кажете как сте със здравето — с духът? Какво пишете? Чух за последната Ви славна поема, чух и за многото драми и романи²³. Но само да чувам ли за тях, да не ги ли никога виждам и чувствувам? Последната вест получих от гроба на Шекспира, Благодарих за нея и от тогава нищо. Къде прекарахте това лято? — Аз вече втори път ходих да скучая и да се измъчвам от неудобствата в Юндола. Построих си там една малка барака. Уж беше накрая, сега е вече в средата. Деца, говеда и студенти, едините денем, другите нощем ми не дават мира. Таз година преведох Мистерията на Голгота от Bõ Gĩp Rã и написах някои песни, между които и тая балада. Не съм писала такава други път и моля добрия си майстор да я прочете пръв и да ми каже грешките й, за да мога и друга да напиша по-добре. Нали няма да ме щадите? Пращам и една малка главичка²⁴, да си спомните за някогашната. Чакам и от Вас някоя. Не мога Ви каза как ще й се радвам!

Сега, лека нощ и довиждане! Хиляди най-нежни мисли и чувства от преданата Ви

Мара Белчева

Отстри: Забравих вече да пиша писма.

²² По случай шестдесетгодишнината на М. Белчева К. Христов изпраща от Германия поздравителна статия, поместена на видно място в някой от големите софийски ежедневници.

²³ Това са драмата „Под звездите“, романите „Райското езеро“, „Мечтатели“ и др., които К. Христов пише в Германия. Поемата е „Чеда на Балкана“, 1928.

²⁴ Снимка.